

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 99 1978

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,

Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

UTGIVEN MED UNDERSTÖD AV

HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

ISBN 91-22-00198-0 (häftad)

ISBN 91-22-00167-0 (bunden)

ISSN 0348-6133

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1979

lar samverkar och leder fram till en final som präglas av huvudpersonens insikt om hur motsatserna i livet kan stämmas av mot varandra – inte till harmoni men till ett bejakande av livet på gott och ont. De två romaner som föregår Stora Glömskan slutar ju båda med huvudpersonens fysiska död, romanen Om slutar med en grotesk dödsdans etc. En mycket upplysande utredning ägnas begreppet »joy» i romanen. Genom att hålla fast vid en del sådana nyckelord liksom vid motiv som »vattnet» och »elden» kan Torborg Lundell presentera en övertygande analys av finalen i boken.

De fyra följande romanerna – Kvinna kvinna, Natt i marknadstället, Gilla gång och Bark och löv – har förts samman under rubriken Four Novels on Love och förses med en inledande utredning som behandlar begreppet »love». Torborg Lundell går direkt till Luthers egna texter – några av dem – och inte bara till de utläggare som brukar åberopas i dessa sammanhang: Barth, Nygren. Ett liknande försök till precisering av begreppet »death» finns i inledningen till kapitlet om Min död är min. I dessa sammanhang har författaren bl. a. kunnat stödja sig på en innehållsrik men tyvärr opublicerad licentiatavhandling av Gunde Fredriksson: »Vreden och nåden. Studier i Luthers teologi och Lars Ahlins 40-talsproduktion med särskild hänsyn till dödsmotivet och med beaktande av dramerna Lekpaus och Eld av eld» (Stockholms universitet, 1971).

Under dessa försök till preciseringar av centrala begrepp hos Ahlin nystar så Torborg Lundell fram det tema som – enligt hennes mening – är det verkligt centrala: »jämligheten». I döden och i kärleken befrias människan från särskiljande värderingar och beskrivningar – det är den ahliniska visionen och just i romanen Stora Glömskan förskjuts tungtpunkten från det förra till det senare begreppet.

Även om Torborg Lundell givit en hel del nya aspekter på Ahlins romaner, har hennes primära syfte ändå varit att introducera honom inför en utländsk publik. Hon har tagit denna uppgift på djupaste allvar och hennes ambitionsnivå har legat något över vad som är brukligt i liknande sammanhang. Det finns med andra ord anledning att vara tacksam för hennes insats, och man kan till slut bara instämma i den förhoppning hon ger uttryck åt i sitt förord: »Ahlin has been translated into French, Slovak, Polish, Czech, and German. Hopefully this monograph will serve as an impetus to make available to the English speaking audience the major works of a writer who is certain to interest and stimulate his readers.»

Hans-Göran Ekman

Ole Meyer: *Eyvind Johnsons historiska romaner. Analyser av språksyn och världssyn i fem romaner.* Akademisk forlag. Kbhvn 1976.

År 1976 fogades till den sparsamma litteraturen om Eyvind Johnson ett 150-sidigt arbete av dansken Ole Meyer betitlat *Eyvind Johnsons historiska romaner. Analyser av språksyn och världssyn i fem romaner.* Boken utgör en bearbetad version av en s. k. »speciale» i ämnet Danska vid Köpenhamns universitet. Syftet med avhandlingen sägs i inledningen vara att följa »en väl avgränsad och sammanhängande problemkärna» genom fem av Eyvind Johnsons historiska romaner efter kriget: Strändernas svall (1946), Drömmar om rosor och eld (1949), Molnen över Metapontion (1957), Hans nådes tid (1960) och Livsdagen lång (1964). Några steg mot tystnaden från 1973 faller utanför framställningen. Någon riktigt klar beskrivning av denna problemkärna kan emellertid Meyer inte presentera, vare sig i inledningen eller i de följande analyserna. Främst har den att göra med språket, men, fortsätter Meyer, »eftersom romanerna placeras språket som det instrument varigenom människan framför allt kommer till kunskap om och skapar sin värld, kommer de följande analyserna att handla om ganska mycket annat än språk». Till detta andra hör »kunskapsmässiga och existentiella problem såsom medvetandets förmåga att uppnå kunskap om det förlutna sådant det ännu influerar på nuläget» – en kunskapsproblematik som samtidigt är en tidsproblematik. Vidare frågor som gäller »språkets roll [...] som kommunikationsmedel och som maktemedel i förhållanden mellan människor» och »problemet om individens och gruppens makt eller avmakt (sic!) inför samhälleliga processer».

De teoretiska utgångspunkterna för analysen redovisas aldrig explicit, något som Meyer i ett på danska skrivet förord kommenterar som en brist i avhandlingen. I det ursprungliga manuskriptet hade ingått ett försök till »en närmest rent hermeneutisk sammantänkning af psykoanalytisk och marxistisk teori til en ret abstrakt ideologikritisk synsvinkel på romanernes udsagn». Ett c:a tiosidigt avsnitt där dessa tankegångar närmare utredes, ströks av Meyer som »forældet» – tydligen utan att detta föranlett några ändringar i framställningen i övrigt. Man igenkänner i Meyers analyser tankegångar och begrepp som knyter an till det i citatet utpekade teoretiska fältet. Från psykoanalytiskt inspirerad hermeneutik och ideologikritik härrör t. ex. idén om en skiktning av texten i manifest eller medveten utsaga och latent eller dold innebörd. Från det marxistiska området igenkänns begreppsparet materialistisk-idealisk. Den av Meyer nämnda »sammantänningen» av psykoanalys och marxism tycks grovt taget bestå i att det

»materiella» förknippas med det undermedvetna, omedelbara, autentiska i människans erfarenhet, vilket på medvetandets nivå sovrar, omvandlas och uttrycks i ett »idealistiskt» språk. Särskilt i analysen av Drömmar om rosor och eld kommer de här nämnda begreppen till flitig användning. Om de av bortträngd sexualitet plågade ursulinsystrarna heter det, att »det undermedvetnas materialitet motarbetar medvetandets 'rena' försök på andlig himmelsflykt» och om en av de textpassager där Eyvind Johnson på karakteristiskt vis avslöjar sin diktade gestalt som styrd av omedvetna impulser, säger Meyer, att vi tvingas läsa texten »som en 'palimpsest', en dubbeltext. Konflikten mellan ideellt och materiellt i individens psyke uttrycks genom en dubbelhet mellan en öppen, manifest berättelse och en dold, latent som måste tolkas fram ur motsägelserna i den manifesta texten.» Om detta kan möjligen sägas att det förefaller riktigt men kunde ha uttryckts enklare.

En huvudsynpunkt i Meyers analys av Drömmar om rosor och eld gäller den skillnad i språksynen som han tyckt sig iaktaga mellan å ena sidan gestalter som systrarna Anne och Jeanne, Barrot och Drouin och å den andra huvudpersonen Grainier. Medan de förra förblir låsta i en idealistisk eller, som det också heter, statisk språksyn, när Grainier som den ende bland romanens gestalter fram till en materialistisk (eller dynamisk) språksyn. Skillnaden mellan dessa ståndpunkter skulle bestå i att medan de förra uppfattar språket och den genom språket skapade och vidareförda världsbilden som någonting objektivt givet när Grainier fram till en insikt om det provisoriska och människogjorda i språkliga benämningar och därmed till en insikt som öppnar för förändrande handling.

Alldeles bortsett från det spekulativa i själva påståendet sätter resonemanget ljuset på en genomgående oklarhet i Meyers framställning, en oklarhet som gäller hans syn på förhållandet mellan hans egna analyser och Eyvind Johnsons avsikter. Det är påfallande att själva namnet Eyvind Johnson förekommer mycket sparsamt på sidorna i Meyers bok. Analyserna inriktas direkt på texterna (boken består till c:a femtio procent av citat ur romanerna) och på de fiktiva personerna vilka behandlas som om de vore självständiga gestalter, fristående från sin upphovsman. Själva perspektivet att det är fråga om artefakter skapade av en författare som haft vissa bestämda avsikter och syften är som bortblåst ur Meyers bok. Det framgår alltså aldrig med säkerhet huruvida Meyer anser att de analyser han gör ligger inom ramen för Eyvind Johnsons intentioner eller utanför. Man kan hävda att det för en ideologikritiskt inriktad forskare, som Meyer anser sig vara, är likgiltigt vad författaren avsett eller inte. Det ligger ju i ideologikritikens natur, att den vill tränga under den

manifesta ytan för att komma åt vad som *egentligen* står i texterna. Men för att ideologikritiken skall bli intressant måste den ju rikta sig mot *författarens* ideologi. Läsaren måste få klart för sig var kritikern anser sig överskrida *författarens* intentioner och tränga ned till det för denne omedvetna innehållet i texten. Denna gräns förblir emellertid hela tiden svävande i Meyers framställning. Om å andra sidan Meyer verkligen anser, att de analyser han gör innebär ett klagörande av vad Eyvind Johnson själv avsett med sina texter, ter sig många av hans påståenden, som t. ex. påståendet om språksynen ovan, högst diskutabla och man skulle ha önskat att han sökt stöd för dem såväl i en mera samlad analys av romanerna som i utomlitterära källor, där Eyvind Johnson själv kommenterat sina texter. Inga referenser till sådant material förekommer emellertid i Meyers framställning.

Möjligtvis är ovanstående kritik orimlig och orätvis. Sannolikt skulle Meyer, uppfostrad som han är i det danska teoretiska klimatet, fnysa åt resonemanget och hävda att forskaren har rätt att uppställa hypoteser och pröva hur långt de bär utan att i varje ögonblick snegla åt författarens avsikter. För övrigt – skulle han nog hävda – är hela idén om författarintentionen passé, en hermeneutisk återvändsgränd. Kanske har han rätt. Dock krävs det fortfarande av forskaren att han klagör sina egna intentioner och teoretiska utgångspunkter och framför allt att han säger någonting intressant och klagörande om de behandlade texterna. Som det nu är, får man alltför ofta under läsningen av Meyers bok den bekanta danska historien om kejsarens nya kläder i tankarna. Om Strändarnas svall sägs det, att den »är en roman om den s. k. socialisationsprocessen, om individens nödvändiga växt in i världen». Dess tema sägs på samma ställe (sammanfattningen i slutet) vara »hur den samhällseliga verkligheten skapas genom språkliga benämningar, och hur den således be-tecknade och skapade verkligheten växer ut över individens vilja och medvetande». Det känns en smula snopet som beskrivning av denna roman, låt vara att beskrivningen givetvis är gjord utifrån det perspektiv Meyer anlägger i boken.

Det är svårt att undgå intrycket, att Meyers teoretiska ambitioner fått honom att lyfta från texterna och göra påståenden som knappast på ett övertygande sätt är möjliga att styrka genom textanalys – i varje fall inte en textanalys av den relativt konventionella typ som Meyer tillämpar. Inte minst märkbar blir prägeln av teoretisk frihandsteckning när det gäller det mer övergripande resonemang Meyer för om en utveckling i Eyvind Johnsons författarskap, där Hans nådes tid skulle markera vändpunkten. Romanerna till och med Hans nådes tid visar oss, säger han, människors vilkas medvetande är blockerat från en sann, »au-

tentisk» kunskap både när det gäller det individuella förflutna och den omgivande samhälleliga verkligheten. Denna blockering eller alienation framstår som resultatet av en aktiv förträngning. En klyfta uppstår mellan vad Meyer kallar »den kontinuerliga tiden», »den sanna kunskapens tid» och tiden i medvetandet, vilken är diskontinuerlig och innebär ett reproducerande »om och om igen av samma belysta fragment ur det förflutna». Vad som skiljer Hans nådes tid från de tidigare romanerna är, att alienationen här framstår som absolut. I de tidigare romanerna förelåg ändå en möjlighet för individen att medvetet söka sig tillbaka i det förflutna och »återupprätta det förlorade kontinuum». I Hans nådes tid »framställs medvetandet [...] enligt själva sitt väsen som en barriär mot den sanna kunskapen, dvs. mot den kontinuerliga tiden». På motsvarande sätt förhåller det sig med språket. I de tidigare verken hade ett »autentiskt» språk framstått som möjligt, åtminstone som »en enastående betecknande handling». I Hans nådes tid däremot, är språket »per definition ett instrument som skapar och förmedlar ett alienerat medvetande [...]». Det finns säkert fog för påståendet att Hans nådes tid markerar en förskjutning i pessimistisk riktning, men jag har svårt att se att Meyers begreppsexercis egentligen bidrar till att klargöra vari förskjutningen består.

Även om jag här genomgående framfört kritiska synpunkter mot Meyers bok, vill jag till sist gärna framhålla att kritiken inte speglar en genomgående negativ uppfattning av hans arbete. Snarare förhåller det sig så, att Meyer genom sitt teoretiska grepp på ämnet och sina ofta överraskande synpunkter i hög grad stimulerar till kritik och diskussion. Hans bok kan betraktas som ett kontroversiellt och långtifrån likgiltigt bidrag till Eyvind Johnson-forskningen.

Stig Bäckman

Romantheorie. Dokumentation ihrer Geschichte in Deutschland 1620–1880. Herausgegeben von Eberhard Lämmert und Hartmut Eggert, Karl-Heinz Hartmann, Gerbard Hinzmann, Dietrich Scheunemann, Fritz Wahrenburg. (Neue Wissenschaftliche Bibliothek 41) Kiepenheuer & Witsch, Köln-Berlin 1971. [Förkortas I]

Romantheorie. Dokumentation ihrer Geschichte in Deutschland seit 1880. Herausgegeben von Eberhard Lämmert und Hartmut Eggert, Karl-Heinz Hartmann, Gerbard Hinzmann, Dietrich Scheunemann, Fritz Wahrenburg. (Neue Wissenschaftliche Bibliothek 80) Kiepenheuer & Witsch, Köln 1975. [Förkortas II]

Med de två stadiga banden *Romantheorie* dokumenterar Eberhard Lämmert och hans medarbetare romanteorisns historia i Tyskland från 1620 fram till våra dagar.

Föregångare saknas inte. 1965 gav Volker Klotz ut ett litet samlingsverk *Zur Poetik des Romans* i serien *Wege der Forschung* och samma år kom Norbert Millers *Romananfänge. Versuch zu einer Poetik des Romans*. 1968 ederade Reinhold Grimm *Deutsche Romantheorien. Beiträge zu einer historischen Poetik des Romans*, som innehåller 17 representativa studier till den tyska romanens teori och teknik. I sin vitala inledning understryker Grimm, att boken skall dokumentera »auf welcher Weise eine umfassende historische Betrachtung dem Wesen des Romans und einer allgemeinen Romantheorie gerecht werden könne» (s. 8). Grimms antologi spänner också från barockromanen fram till 1940- och 50-talens tyska roman.

Men det nya med Lämmerts företag är att här återges de historiska texterna – låt vara i utdrag – och vi får alltså verkligen en antologi, en samling av romanteorier, inte bara en samling studier över romanteorier och romanteoretiker.

Ambitionen hos utgivarna har varit att till texturvalet foga inledningar, som visar de litteraturpolitiska, socialpedagogiska och genrehistoriska sammanhang, i vilka texterna inordnar sig antingen som paradigm eller som undantag (I, s. xv). Det är under lång tid – 350 år – som romanen debatterats i Tyskland: det tidigaste textprovet är hämtat ur John Barclays latinska roman *Argenis* (1621), översatt till tyska av Martin Opitz 1626, och de sista textproven är ur Hans Magnus Enzensbergers *Der Kurze Sommer der Anarchie* (1972) och Uwe Johnsons *Vorschläge zur Prüfung eines Romans* från 1973.

Texten ur John Barclays roman är ett inlägg, där romanens didaktiska och moraliska betydelse understrykes:

»Ich / sagt er / wil ein weitläufftige Fabel in gestalt einer Historien heraus butzen. In derselben will ich wunderliche Geschichte erzehlen / vnd allerley Schlachten / Heurathen / Blutvergiessen vnd Frewde mit seltzamer Verlauffung durcheinander mengen. Die angeborne Eitelkeit der Menschen wird jhnen ein Lust zum lesen machen / vn sie werden desto fleissiger vber meinen Sachen seyn / wann es kein Ansehen wird haben als ich sie zu lehrē / oder jhnen etwas zuverweisen begehrt. Ich wil jhre Gemüter mit beschawung vieler Sachen / gleichsamb als mit einer gemahlten Landschaft / sättigen. Also werde ich durch vorbildung der Gefahr Barmhertzigkeit / Forcht vnd Schrecken bey jhnen erregen: wañ sie hernach im Zweifel stehen / wil ich sie widerumb auffheben / vnd mit dem hellen Wetter meines